

EDO op school & in de klas

Instrument voor leerkrachten basis- en secundair onderwijs om EDO in de eigen (les)praktijk te onderzoeken en vorm te geven

Inhoud

Inhoud	2
1 Inleiding	3
2 Wat is EDO ?	4
2.1 Definitie EDO	4
2.2 EDO als oriënterende houding	4
2.3 Terugkoppeling aan de eigen levenspraktijk	4
2.4 Welke context is hiervoor noodzakelijk in de praktijk?.....	4
2.4.1 Dialoog	5
2.4.2 Creatief denken	5
2.4.3 Kritisch denken	5
3 EDO in de klas: algemeen gebruik ontwikkelingsmodel EDOEL	6
3.1 Stap 1 - De centrale vraag (vraagteken)	6
3.2 Stap 2 - Waar gaat het over? (blauwe cirkel)	7
3.3 Stap 3 - Wat is mijn plaats binnen het systeem? (oranje cirkel).....	7
3.4 Stap 4 - Wat kan ik ondernemen? (gele cirkel)	8
3.5 Stap 5 - Wat neem ik mee en wil ik delen? (paarse cirkel).....	8
4 Whole school	10
5 Vorming & begeleiding	11
6 Over ons	12

1 Inleiding

‘Genoeg voor altijd en voor iedereen’, een mooie gedachte waar je moeilijk iets op tegen kan hebben. Educatie voor duurzame ontwikkeling (EDO) tracht hier onder meer in het onderwijs naar te streven. Maar hoe bekom je dit nu? Hoe maak je jongeren warm om kritisch in dialoog te gaan over complexe problemen en motiveer je hen om een actieve bijdrage te geven aan de samenleving?

Deze paper biedt een instrument aan voor leerkrachten (basis- en secundair onderwijs) om EDO in de eigen (les)praktijk te onderzoeken en vorm te geven.

2 Wat is EDO ?

Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO) kent in de praktijk diverse invullingen. Een diepgaande visie over EDO is nochtans essentieel voor een succesvolle implementatie in de praktijk. Lees hieronder onze visie op EDO en welke context hiervoor noodzakelijk is.

2.1 Definitie EDO

Educatie voor duurzame ontwikkeling (EDO) staat voor ‘het leren denken over en werken aan een leefbare wereld, nu en in de toekomst, voor onszelf hier en voor anderen elders op de planeet (Van Poeck & Loones, 2010). EDO wil competenties vooropstellen om leerlingen via dialoog en ervaring te leren omgaan met onzekere verhalen.

*“Met educatie over duurzame ontwikkeling wordt bedoeld educatie waarbij aandacht wordt besteed aan duurzame ontwikkeling. Dit type educatie is heel belangrijk voor het bewustwordingsproces dat we samen zullen moeten leren de aarde leefbaar te houden. Met educatie voor duurzame ontwikkeling wordt bedoeld educatie die zich **niet alleen richt op die bewustwording maar ook op het ontplooiën van individueel talent** zodat vanuit eigen talent en specialisatie bijgedragen kan worden aan duurzame ontwikkeling.” VAN DAM-MIERAS (2012).*

2.2 EDO als oriënterende houding

Duurzame ontwikkeling is niet zomaar een toestand die je kan bereiken. Eerder is het een oriënterende houding, een manier van leven, die constant rekening houdt met diverse factoren. Door het eigen handelen en denken te bevragen en hierover in dialoog te gaan met anderen, draag je actief bij aan de samenleving hier en elders (actief burgerschap).

2.3 Terugkoppeling aan de eigen levenspraktijk

Naast het aanbrengen van kennis en deze in een groter geheel te plaatsen (systeemdenken) wil EDO eveneens terugkoppelen naar eigen gewoontes en waarden. Diverse invullingen bespreekbaar maken en onderzoeken hoe je bepaalde acties kan ondernemen (actievaardigheden) helpen om verschillende invalshoeken af te toetsen. Door te experimenteren ontdek je wat er mogelijk is, rekening houdend met de eigen grenzen en die van anderen, om een bijdrage te leveren aan een meer duurzame wereld. Tot slot wil EDO stilstaan bij de manier waarop dergelijk gedrag en denken tot stand is gekomen. Zo kunnen begrippen als kritisch denken, creativiteit en dialoog bijdragen tot een context die een duurzamere wereld mogelijk maakt.

2.4 Welke context is hiervoor noodzakelijk in de praktijk?

Hieronder vind je bij ‘[EDO in de klas](#)’ een kader, methodieken, literatuur en getuigenissen die helpen de eigen lespraktijk te evalueren en mee vorm te geven. Hierbij wordt er voornamelijk gefocust op de

leerlingen en hoe je doelstellingen kan vooropstellen die een bijdrage leveren aan actief burgerschap. Echter is het m.b.t. EDO van belang om eveneens **je positie en rol als leerkracht in vraag te stellen**.

Anders dan in klassieke lessen is de leerinhoud niet zomaar representeerbaar. **EDO behandelt complexe & controversiële vraagstukken ('wicked problems')** die ons allen aangaan en waarop **geen eenduidige antwoorden** bestaan. Eveneens bots je als leerkracht op **onzekerheden** en **eigen gedrag** die indruisen tegen duurzaamheidsprincipes (bv. vliegtuigreizen, autogebruik, eetgewoontes). Belangrijk hierbij is dat leerlingen **leren communiceren** over mogelijkheden, eigen praktijken **evalueren en terugkoppelen** aan hun omgeving, **stilstaan bij** keuzes die ze al dan niet maken, ... Deze zaken komen gedeeltelijk aan bod in de categorie 'Wat neem ik mee en wil ik delen' van het ontwikkelingsinstrument. Echter biedt het aangeboden instrument geen garantie tot verdieping en kan het doorlopen pad (te) oppervlakkig worden ingevuld.

Het is eveneens fundamenteel je af te vragen hoe je zal omgaan met uiteenlopende reacties van leerlingen, hoe je een onderzoekend, kritisch en creatief klimaat kan creëren waarbij leerlingen een gevoel van eigenaarschap kunnen ontwikkelen (en dus ook kunnen falen). Daarom is het dus niet enkel van belang stil te staan bij de gebruikte methodieken, en de doelen die je hieraan koppelt, maar als leerkracht ook **overkoepelende competenties** (zoals **kritisch denken, creatief denken, dialoog competenties**) centraal te stellen doorheen het volledige proces.

2.4.1 *Dialogoog*

- Gaan de leerlingen in dialoog tijdens de les?
- Gaan de leerlingen in debat tijdens de les?
- Zijn leerlingen in staat zich te verplaatsen in verschillende standpunten?
- Staan de leerlingen open voor verschillende meningen?
- Wordt er genuanceerd geargumenteed?

2.4.2 *Creatief denken*

- Kunnen leerlingen vorm geven aan denkprocessen? (verbeelding)
- Zijn leerlingen in staat complexe systemen te verbeelden?
- Formuleren leerlingen originele mogelijkheden voor doelen/acties/problematieken?
- Selecteren leerlingen passende mogelijkheden voor doelen/acties/problematieken?

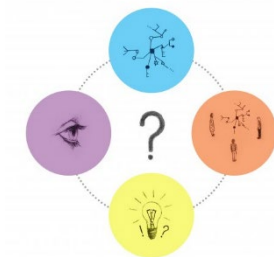
2.4.3 *Kritisch denken*

- Stellen leerlingen spontaan kritische vragen?
- Zijn leerlingen kritisch ten opzichte van zichzelf en de mening van anderen?
- Worden informatiebronnen kritisch benaderd?

3 EDO in de klas: algemeen gebruik ontwikkelingsmodel EDOEL

Wil je concreet met EDO aan de slag en heb je nood aan een houvast om je eigen praktijk vorm te geven, te evalueren en bij te sturen? Ontdek hieronder ons ontwikkelingsmodel.

Educatie Duurzame Ontwikkeling (EDO) is een complex proces waarbij we leerlingen de nodige handvaten willen geven om actieve burgers te worden. Om dit proces vorm te geven is het belangrijk niet alleen te focussen op kennis, maar ook de betrokkenheid en actievaardigheid van de leerlingen te verhogen. Daarom is het belangrijk elk aspect van het schema (zie afbeelding links, klik om uit te vergroten) te behandelen en niet enkel stil te staan bij inhoudelijke kennis. In welke volgorde de verschillende deelaspecten behandeld worden, is niet van essentieel belang. Het is wel belangrijk alle onderstaande aspecten grondig te behandelen om tot een duurzame vorm van EDO te komen.

Het ontwikkelingsmodel bestaat uit 5 deelaspecten (zie het schema links: centraal vraagteken met daarrond 4 cirkels), hier vind je **een mogelijke aanpak** voor het gebruik van het model en de volgorde waarop je de deelaspecten kan behandelen.

Een [beknopte handleiding](#) om met het ontwikkelingsmodel aan de slag te gaan vind je terug in het volgende hoofdstuk.

3.1 Stap 1 - De centrale vraag (vraagteken)

In de klas kan er vertrokken worden van een **centrale onderzoeksvraag**. Welke maatschappelijke kwesties houden de leerlingen bezig? Waar stellen ze zich vragen bij? Of welk (actueel) onderwerp trekt hun aandacht? Deze vraag wordt centraal geplaatst. Samen gaan we op zoek.

Meer info

Centraal in het schema staat **het vraagteken**. Rond een maatschappelijk(e) thema/ situatie wordt **een onderzoeksvraag** geformuleerd, waarbij leerlingen een positie kunnen innemen. Het antwoord op de vraag zal dus geen éénduidig antwoord / oplossing zijn. Het draait immers om een (complex) maatschappelijk ethisch probleem ('wicked problems'). Onafhankelijk van de leeftijd kan het gaan over de (directe) wereld rondom ons, de kringloop in de natuur, de zorg voor mezelf, de ander, de wereld... Bij oudere leerlingen kunnen ook complexere vragen zoals energievoorziening, gebruik van ggo's, klimaatverandering, vluchtelingenproblematiek, interculturele competenties, aan bod komen. **Het onderwerp of de onderzoeksvraag kan dus heel uiteenlopend zijn** en kan ethische, sociale, ecologische en economische aspecten omvatten.

Je kan ook **vertrekken vanuit de emoties van de leerlingen**. Iemand maakt zich zorgen of wordt boos omwille van een situatie. Samen gaan we op zoek naar meer informatie om dit te kunnen plaatsen.

Of we **vertrekken vanuit een bestaande actie** en stellen ons daar vragen bij. Waarom werd deze actie opgezet en bereikt deze actie wel effectief iets? Of misschien hebben de leerlingen vragen over de toekomst en wensen ze die te beïnvloeden (zie ook 'Wat kan ik ondernemen?').

3.2 Stap 2 - Waar gaat het over? (blauwe cirkel)

Daarbij trachten we eerst een antwoord te vinden op de vraag '**Waar gaat het over?**'. Door een systeemanalyse trachten we daarop een vraag te formuleren: wie of wat is betrokken bij het systeem (mensen, dieren, het leefmilieu, ...)? Hoe zijn zij betrokken bij het systeem? Ondervinden zij voor- en/of nadelen? In deze fase wordt het systeem zo objectief mogelijk geanalyseerd. We proberen een duidelijk beeld te krijgen van het systeem zonder onze emoties nu al (te veel) te laten spreken.

Meer info

Het doel van EDO is dat leerlingen hun eigen gedrag en acties kunnen plaatsen met betrekking tot het onderwerp en dat zij ook een onderbouwde positie kunnen innemen daartegenover. Daarvoor hebben ze dikwijls nieuwe kennis nodig die ze verzamelen.

Om een genuanceerde positie te kunnen innemen is het belangrijk **eerst het systeem zo objectief mogelijk te benaderen (systeemdenken)**. Wie of wat is er betrokken bij de centrale vraag? Hoe zijn ze betrokken? Welke sociale, economische en ecologische factoren spelen een rol? Hoe beïnvloeden de verschillende onderdelen elkaar? Wat is er oorzaak en gevolg? Het spreekt voor zich dat dit geen eenvoudig proces is. Bovendien is het onmogelijk om alle factoren in kaart te brengen. Toch is het belangrijk het systeem zo breed mogelijk in kaart te brengen en bij voorkeur te visualiseren.

3.3 Stap 3 - Wat is mijn plaats binnen het systeem? (oranje cirkel)

Pas in een volgende stap stellen we ons de vraag '**Wat is mijn plaats binnen het systeem?**' Hoe beïnvloed ik bewust of onbewust het systeem? Vind ik dit oké of niet? En kan/wil ik iets veranderen? Hoe voel ik me daarbij? Welke waarden spelen daarbij een rol? Op deze manier gaan de leerlingen elk voor zich uitmaken op welke manier zij een rol spelen binnen dit systeem. Zonder over elkaar te oordelen gaan de leerlingen in dialoog over hun gevoelens en waarden. Door hun rol in het systeem te zien, kunnen leerlingen de nood voelen om zelf iets te ondernemen om het systeem te beïnvloeden.

Meer info

Nadat de leerlingen inzicht gekregen hebben in het systeem, stellen ze zich de vraag '**Wat is mijn plaats binnen het systeem?**' Hoe beïnvloed ik door mijn levenswijze het systeem? Een leerling ziet bv. in dat hij bijdraagt aan ongecontroleerde houtkap wanneer hij geen FSC koopt. Anderzijds zijn er misschien wel mensen die zo hun geld verdienen en zo kunnen overleven. Hij weet dat een autoritje door zijn vader naar de muziekschool de productie van uitlaatgassen veroorzaakt en dat deze kunnen bijdragen aan de klimaatsverandering. Anderzijds is dit misschien veiliger en sneller. Hij ziet in dat de productie (bv. kledij, cacao, ...) niet steeds gebeurt in rechtvaardige omstandigheden en dat zijn keuzes en aankoopgedrag daar een rol kunnen bij spelen.

Door inzicht te krijgen in zijn rol binnen het systeem kan de leerling **een standpunt innemen**. Misschien voelt hij aan dat hij rationeel zou kiezen voor duurzame producten, maar voelt de leerling zich niet goed bij die keuze. Het vraagt immers vaak een inspanning om te kiezen voor duurzamere alternatieven. Op dat moment is het belangrijk om ook vaak **tegenstrijdige emoties bespreekbaar te maken**. Het is niet zo dat er slechts één keuze mogelijk is. Leerlingen moeten op dat moment de ruimte krijgen om via een

open dialoog autonoom hun eigen positie te kunnen innemen. Welke argumenten wegen voor hun door om bepaalde keuzes te maken? Kunnen zij zich ook inleven in het standpunt van anderen en daarbij hun eigen waardenkader in vraag stellen?

3.4 Stap 4 - Wat kan ik ondernemen? (gele cirkel)

Vanzelf kunnen ze bij de vraag komen ‘**Wat kan ik ondernemen?**’. De leerlingen beslissen individueel of gezamenlijk welke actie(s) ondernomen kunnen worden zodat zij het systeem beïnvloeden op de manier die ze voor ogen hebben.

Meer info

Door de eigen rol binnen een systeem kritisch te bekijken, begrijpen leerlingen dat **zij ook een invloed kunnen uitoefenen op het systeem** en de nood voelen om actie te ondernemen. Belangrijk is dat leerlingen **zelf de mogelijkheid krijgen om initiatieven te nemen** en **verantwoordelijkheid** te dragen binnen/ buiten de school (eigenaarschap).

De initiatieven kunnen sterk uiteenlopen: een leerling kan beslissen thuis zijn ouders proberen te overtuigen van bepaalde keuzes, andere leerlingen vinden dat ook het school- of gemeentebestuur een rol kan spelen en proberen tot actie aan te zetten. Anderen maken de keuze om hun eigen gedrag aan te passen, zodat dit in overeenstemming is met wat ze willen bereiken. Het spreekt voor zich dat deze acties ook kunnen falen. **EDO wil ruimte bieden aan experiment om zo juist met dit falen te leren omgaan.** Dit vormt een belangrijk aandachtspunt bij de evaluatie van dergelijke acties (zie ook ‘Wat neem ik mee en wil ik delen?’).

Een manier om acties vorm te geven is via **toekomstdenken**. Leerlingen beelden zich in hoe ze wensen dat de wereld er zou kunnen uitzien. Door na te gaan wat er moet veranderen om dit toekomstbeeld te realiseren, bepalen de leerlingen welke acties er nodig zijn om dit toekomstbeeld te realiseren. De leerlingen beslissen individueel of gezamenlijk welke actie(s) ze kunnen ondernemen om het systeem te beïnvloeden op de manier die ze voor ogen hebben.

3.5 Stap 5 - Wat neem ik mee en wil ik delen? (paarse cirkel)

Ten slotte bekijken de leerlingen het doorlopen proces vanop een afstand ‘**Wat neem ik mee en wil ik delen?**’ Hoe hebben we onze onderzoeksvraag aangepakt? Hoe hebben onze acties het systeem wel/niet beïnvloed? Hoe zijn we tot inzichten en acties gekomen? Kan ik dit ook toepassen op andere onderzoeksvragen of in andere contexten? Hoe ga ik verder met wat ik leerde uit onze onderzoeksvraag?

Meer info

Dit is een erg moeilijke maar belangrijke fase binnen EDO die vaak onderschat wordt. Indien goed doorgrond kan dit proces bijdragen tot een **bewuster denkproces, zelfevaluatie** en **groepsdynamiek**. Dit zijn ingrediënten van het uiteindelijke doel van EDO, meer bepaald actief burgerschap.

Tijdens deze fase is het van belang **terug te kijken op het doorlopen proces**, hoe het systeem tot stand is gekomen, hoe je daar zelf tegenover staat in je eigen leven, wat er daar niet/ wel duurzaam aan is en hoe acties kunnen bijdragen tot een duurzamere houding. Een vorm van evaluatie die de invloed op een systeem aanschouwelijk maakt en de moeilijkheden die dit met zich meebrengt, ...

Dit kan bestaan uit stilstaan bij een actie die leidt tot een duurzamer gedrag maar evengoed uit het reconstrueren van een dialoog met bv. de ouders die ervoor zorgt dat er kritischer wordt omgegaan met koopgedrag.

Daarnaast wordt er onderzocht wat **de invloed is van de eigen houding op die van anderen** (dialoog en samenwerking). Wat zijn je talenten? Waar ben je goed in? Hoe heb je anderen belemmerd of juist gemotiveerd?

Naast het terugblikken wordt er **eveneens vooruitgeblikt**. Wat is het DNA van dit proces? Wat is a.h.w. 'het sjabloon' dat tot verandering en participatie kan leiden? Hoe kan je deze zaken eveneens op andere situaties toepassen? Aandacht wordt er gegeven aan het 'leren leren', alwaar **metacognitieve doelstellingen** aan gekoppeld kunnen worden met een generiek karakter (luisteren naar elkaar, anderen motiveren, begrijpen dat er verschillende mogelijkheden zijn, ...).

Het **oriënterende karakter van deze handelingen** dient eveneens aan bod te komen. Niet zomaar een duurzaam resultaat bekomen maar in de eerste plaats stilstaan bij hoe deze situatie tot stand kan komen. Hoe kan je hier in de toekomst met anderen over in dialoog gaan? Hoe kan je los van individuele acties een gemeenschappelijk debat openen?

4 Whole school

Ondersteunende tool

4E's

Encourage

Duurzaam gedrag wordt aangemoedigd

Engage

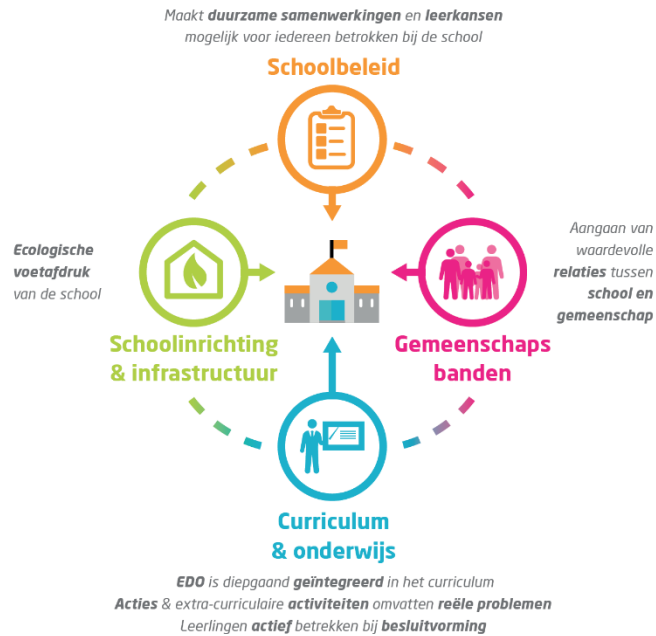
Betrek anderen!

Enable

Mogelijk maken van duurzame keuzes

Exemplify

Wijst op voorbeeldfunctie

Ondersteunende tool

8 bouwstenen voor samenwerking

5 Vorming & begeleiding

Workshops, begeleiding en vormingen op maat voor zowel docenten, studenten, leerlingen, begeleiders, leidinggevenden, ... en op locatie zijn steeds mogelijk. Je kan ons steeds contacteren om vrijblijvend de mogelijkheden te bespreken. Mail met vermelding van je concrete vraag, en we contacteren je zo snel mogelijk.

- Basisonderwijs: thomas.remerie@arteveldehs.be
- Secundair onderwijs: eef.thoen@arteveldehs.be

Het professionaliseringsaanbod vind je op:

<https://www.arteveldehogeschool.be/opleidingen/educatie-voor-duurzame-ontwikkeling-edo-aan-de-slag-op-school-en-de-klas>

6 Over ons

Deze paper is het resultaat van het [PWO onderzoek 'EDOEL', 'Educatie Duurzame Ontwikkeling, Evaluatie van de Lespraktijk'](#). Ontwikkeling van een ontwikkelingsinstrument voor leraren basis- en secundair onderwijs' van Arteveldehogeschool (2014-2015). Tijdens dit onderzoek werd samen met leraren een instrument ontwikkeld dat hen ondersteunt bij het implementeren, evalueren en bijsturen van EDO in de lespraktijk.

Het praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek is een samenwerking van de opleidingen: [Bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs](#), [Bachelor in het onderwijs: lager onderwijs](#), [Bachelor in het onderwijs: secundair onderwijs](#) en het onderzoeks- en dienstverleningscentrum [QUEST](#) van Arteveldehogeschool.

De onderzoekers:

- Bea Merckx
- [Eef Thoen](#)
- [Thomas Remerie](#)

Meer info?

Wil je meer weten over het onderzoek? Of ben je geïnteresseerd in een samenwerking rond EDO? Contacteer dan [Thomas Remerie](#).